

EĞİTİM PROGRAMI GELİŞTİRME SÜRECİNDE ÖNEMLİ BİR AŞAMA: İHTİYAÇ BELİRLEME

An Important Step in Curriculum Development Process: Needs Assessment

Hatice Şahin¹

ÖZET

Yetişkin öğrenme teorisine göre eğitimin öğrenenin ihtiyaçlarına yönelik ve esnek olması etkin öğrenmeyi sağlamaktadır. Öğrenenin ihtiyaçlarının belirlenmesi eğitim aktivitelerinin konu ile bağlantısını sağlamada temel aşamadır. Eğitici ihtiyaç belirlemeyi kullanmazsa öğrenenlerin neyi öğrenmek istediklerini ve öğrenmeye nasıl motive edileceklerini bilemez. İhtiyaç belirleme program geliştirmeciler tarafından hedef grubun ideal durumu ile mevcut durumu arasındaki farklılığını belirlediği bir süreçtir. Bu yazıda eğitim programı geliştirme süreci, öğrenenlerin ihtiyaçları, ihtiyaç belirleme süreci ve ihtiyaç belirlemede kullanılan yöntemler konusunda bilgi sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: ihtiyaç belirleme, program geliştirme, eğitim programı

ABSTRACT

Adult learning theory suggests that learning is most effective when related to need, when driven by the learners and when it is flexible. Assessing learning needs is a fundamental step to ensure the relevance of the educational activity. If educators don't use needs assessments, they may not know what the learners want and what will motivate them to learn. The needs assessment is a process by which curriculum developers identify the differences between the ideal and the actual characteristics of the targeted learner group. Information related to curriculum development process, learners' needs, needs assessment process and methods of assessing the learning needs for various educational activities will be presented in this paper.

Keywords: needs assessment, curriculum development, curriculum

¹Yard.Doç.Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi Anabilim Dalı, Bornova İzmir hatice.sahin@ege.edu.tr

Bu yazıda eğitim programı geliştirme süreci ve önemli bir bileşeni olan ihtiyaç belirleme konusunda bilgi verilecektir.

I. Eğitim Kavramı ve Amacı

Eğitim ile tüm süreçlerde yer alan öğrenci, eğitici, planlamacı veya yöneticilerin “kasıtlı bir davranış değişikliği oluşturmak” gibi tek amaç etrafında bir araya geldikleri görülmektedir. Bu amaçtan yola çıkarak eğitim kavramını tanımlamak yerinde olacaktır.

Eğitimle ilgili farklı tanımlar yapılmaktadır. Varış eğitimi genel anlamda bireyde davranış değiştirme süreci, Ertürk bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişim, meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır¹. Demirel ise eğitimi bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürlenme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır². Başka tanımların da yapılması mümkündür. Bu tanımlarda dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi eğitimin bir davranış değişikliğini amaçlaması diğeri ise eğitimin kasıtlı bir süreç olmasıdır. Eğitimde amaç eğitim öncesi ve sonrasında ölçülebilir, gözle görülebilir bir değişimin oluşması ve bu değişim sürecinin bir yaşam biçimi haline dönüşmesidir. Yani eğitim ile farklı sosyal ve kültürel alt yapılardan gelmiş bireyler bir amaç doğrultusunda davranış değişikliği yaşamakta ve bu değişim bireyin bundan sonraki yaşantısına yol gösterici ve geliştirici nitelik taşımaktadır.

Eğitimin bir değişim süreci olması yanında kasıtlı bir süreç olması da önemlidir. Kasıtlı olması, eğitimde gerçekleşmesi istenen değişimin bir “plan” çerçevesinde olması anlamına gelmektedir. Değişim süreci ancak planlı olduğu sürece eğitim ile amaçlanan değişim gerçekleştirilebilir.

II. Eğitim Programı

Planlı bir değişimin gerçekleştirilmesi dendiğinde eğitim dışında, eğitim programı kavramı karşımıza çıkmaktadır. Eğitim bilimlerinde eğitim programı öğrenci ve eğitici yanında planlı değişim sürecini gerçekleştirmede vazgeçilmezdir. Eğitim programı ile ilgili farklı tanımlar ve içerikler verilmektedir. Eğitim programı genel anlamda öğrencilerin yaşantılarını düzenleme anlamında kullanılmakta ve

kavram okul içi ve dışı her türlü etkinlikleri içine almaktadır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde eğitim programını “öğrenene, okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği” olarak tanımlamak yerinde olacaktır². Literatürde “Curriculum” karşılığı olarak kullanılan eğitim programı, yetiştirmekten yola çıkarak “yetişek” olarak da adlandırılmaktadır³. Eğitim programı kavramının kullanımının M.Ö. birinci yy’a kadar dayandığı görülmektedir. Juliu Ceaser ve askerleri Roma’da yarış arabalarının üzerinde yarıştığı oval biçimdeki koşu pistini Latince Curriculum (koşu yolu) olarak adlandırmışlardır³. Koşu pisti olarak bilinen somut bir kavramdan, bugün ders programı anlamında kullanılan soyut bir kavrama doğru geçiş göstermiştir. Bu süreçte eğitim programı (curriculum) “izlenen yol” anlamında eğitimde de kullanılmaya başlanmıştır³. Eğitim programı genel olarak 20 yy’a kadar “konular listesi” anlamında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ders içeriği, çalışmaların programlanması, öğretim materyalleri listesi, derslerin sıralanması veya hedef davranışlar grubu olarak da isimlendirilmiştir. Ancak günümüzde eğitim programı kavramının daha geniş kapsamda tanımlandığı görülmektedir³.

Demirel kitabında bu tanımlamalara ilişkin farklı eğitim bilimcilerle göre oldukça kapsamlı bilgi vermiştir. Buna göre eğitim programı³;

- Carter V Good’un hazırladığı eğitim sözlüğünde; “bir çalışma alanında sertifika ya da diploma alabilmek için sistematik olarak sıralanması gereken dersler ya da konulardan oluşan liste”
- Caswell ve Capbell; “öğrencilerin, öğretmenlerin rehberliği altında kazandıkları yaşantıların tümü”
- Saylor, Alexander ve Lewis; “eğitilecek bireylere, öğrenme yaşantılarını kazandırma planı”
- Taba; “öğrenme yaşantılarını kazandırma planı”
- Ronald C Doll; “okul sorumluluğunda öğrencilerin değerlerini, tutumlarını tavırlarını değiştiren, becerilerini geliştiren, bilgi ve anlayış kazanmalarını sağlayan hem süreç hem de içerik”
- Tanner ve Tanner; “okul ya da üniversitelerin sorumluluğu altında sistematik olarak geliştirilen bilgi ve yaşantıların yeniden yapılanması”
- Mauritz Johnson; “öğrenme ürünlerinin yapılandırılması”
- Taba-Tyler; “istendik hedef ve davranışların kazanılması için stratejilerin belirlendiği yazılı doküman ya da eylem planı”

Tüm bu tanımlamalar ile birlikte genel anlamda eğitim programı “öğrencilerin yaşantılarını düzenleme” olarak tanımlanabilir.

III. Program Geliştirme

Eğitim ve eğitim programı tanımlarının yanında “program geliştirme” kavramının da tanımlanması gereklidir. Eğitim ile amaçlanan istendik davranış değişikliğinin planlı şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli eğitim programının geliştirilme, ortaya konma süreci de önem taşımaktadır. Program geliştirme; program öğeleri olan hedef, içerik, öğrenme/öğretme süreci ve değerlendirme boyutları arasındaki dinamik ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır^{3,4}.

Tanım içinde yer alan “dinamik ilişkiler bütünü” eğitim programı geliştirme süreci içinde bileşenlerden herhangi birinde yapılan bir değişimin tüm bileşenleri etkilemesi anlamını ifade etmektedir. Örneğin; hedeflerde yapılan herhangi bir değişim içeriğin, eğitim stratejilerinin ve değerlendirme yöntemlerinin değişimini de beraberinde getirmektedir.

Erden ise program geliştirme kavramını “eğitim programlarının tasarlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve değerlendirme sonucu elde edilen veriler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi süreci” olarak tanımlamaktadır⁵.

Program geliştirme, en genel anlamıyla, programın tasarlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve değerlendirme sonucu elde edilen veriler doğrultusunda düzeltilmesi; bir ölçüde yeniden düzenlenmesi sürecini içerir. Bu anlamda program geliştirme sürekli yenileşme çabasını gerektirir⁶.

Eğitim programı geliştirme çalışmaları M.Ö. 5yy’a kadar dayanmaktadır. Cicero, Quintilian’ın eğitimi yaşama hazırlık olarak tanımlaması ile başlayan süreç John Comenius tarafından yazılan Didactika Magna ile somut nesnelerin eğitimde kullanılmasını tanımlamıştır. 18. yy ile birlikte devlet okullarının sayısal olarak artması işlevsel eğitim programları ihtiyacını gündeme getirmiştir. 20. yy ile birlikte Bobbit (1918); “Eğitim Programı”, Ralph Tyler (1949); “Eğitim Programı ve Öğretimin Temel İlkeleri”, Hilda Taba (1962); “Program Geliştirme: Kuram ve Uygulama” gibi bazı eğitimcilerin temel kitapları program geliştirme konusuna rehberlik etmiş ve günümüzde kullanılan program geliştirme kavramının tanımlanmasına katkı sağlamıştır³.

Türkiye’de program geliştirme çalışmalarının Cumhuriyet ilanını takiben 1924 yılında ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başladığı görülmektedir. John Dewey ve K.V.Wofford gibi eğitim bilimcilerin de katkıları ile öncelikle ilköğretim düzeyinde program geliştirme üzerinde çalışılmıştır. Yapılan eğitim şuraları ile “konu alanı içeriği” olarak kabul edilen program geliştirme çalışmaları 1990’lı yıllarda ölçme değerlendirme çalışmalarını da kapsamına alması ile farklı bir anlam taşımıştır³.

Eğitim programı geliştirme çalışmalarının Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Türkiye’de farklı modeller çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Taba, Tyler, Taba-Tyler, Wulf-Schave gibi eğitim bilimcilerin adları ile anılan modeller kullanılırken Avrupada Taba-Tyler modeline benzer biçimdeki Rasyonel Planlama, Skillbeck’in Yenilikçi / Durumsal ve Stenhouse’un Süreç Yaklaşımının kullanıldığı izlenmektedir. Türkiye’de ise cumhuriyetin ilanı ile birlikte Taba-Tyler, MEB Program Geliştirme Modeli program geliştirme modelleri olarak dikkate alınmıştır ve konu alanı merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir³.

Farklı program geliştirme modelleri ve teorileri öne sürenler program çıktıları, eğitim stratejileri, eğitici ve öğrenci rolleri ve öğrenci başarısını değerlendirmede farklı bakış açıları sunmaktadır. Program geliştirme modelleri zamansal bakımdan incelendiğinde ise uygulama öncesinde (before teaching), uygulama sırasında (ongoing process) çalışmaların olduğu görülmektedir. Eğitim sistemine etkisi açısından ise mevcut sistemi destekleyen (System-Oriented) ve mevcut sistemi değiştirmeyi (System-Opposing) hedefleyen program geliştirme modellerinin olduğu izlenmektedir⁸.

Program geliştirme modelleri dört grupta sınıflandırılabilir⁸.

1. Mevcut sistemi sürdürme yönündeki modeller (System-Oriented A Priorists): Taba’nın adım adım öğrenme yaklaşımını destekler. Mevcut sistem içinde gelişme planları hazırlar.
2. Mevcut sistemi geliştirme yönündeki modeller (System-Supporting Explorers): Mevcut durumdaki bireysel farklılıkları, farklı ihtiyaçları karşılayacak şekilde mevcut sistemi geliştirmeyi amaçlar. Konuyu, öğrenciyi, eğiticiyi hesaba katan Schwab teorisine dayanır.
3. Mevcut sisteme karşıt yöndeki modeller (System-Opposing A Priorists): Mevcut sistemi ideal başka bir sistemle değiştirmeyi önerirler. Daha özgür, liberal bir sistem peşindedir. Meşrulaştırılmış bilgiyi kabul etmezler. Okul vasıtasıyla toplumsal değişim amaçlanır.
4. Sisteme kayıtsız modeller (System-Indifferent Explorers): Okuldan ziyade insanlarla ilgilenirler. Herkesi kendi ihtiyacına göre eğitmek esastır. Herkes kendi deneyimleriyle öğrenmelidir. Pinar’ın program öğrenci ihtiyaçlarına göre ve onların gözüyle yapılmalıdır teorisine dayanır. Başkalarıyla değil, kendisiyle yarışma benimsenmiştir. Hazır planlara karşıdır.

Yukarıda sözü edilen eğitim programı geliştirme modelleri, ayrıntıları ve izlenen süreç bakımından birbirinden farklılıklar göstermektedir. Ancak her bir modelin incelenmesi ile ortaya çıkan önemli bazı ortak noktalar da dikkati çekmektedir. Farklı adlarla anılan eğitim programı geliştirme modellerinin tamamının birbirlerini izleyen ve tamamlayan süreçler bütünü olduğu görülmektedir.

Diğer önemli ortak özellikleri ise her biri farklı bir algoritm izlemesine rağmen ihtiyaçların belirlenmesinin, ihtiyaçlara uygun hedeflerin saptanmasının, hedefleri gerçekleştirmede uygun eğitim stratejilerinin saptanmasının ve hedeflerin uygun değerlendirme yöntemleri ile değerlendirilmesinin her bir modelde ayrılmaz bileşenler olduğu izlenmektedir. Kısacası her bir model temel bazı özellikler bakımından benzerlik göstermektedir. Farklılıkların ise eğitim programını geliştirmeye zemin oluşturan psikolojik, felsefi ve sosyal bakış açılarından kaynaklandığı izlenmektedir.

Bundan sonraki bölümde program geliştirme sürecinin önemli bir parçası olan ihtiyaç belirleme çalışmalarından söz edilecektir.

IV. İhtiyaçlar

İhtiyaç belirleme ve ilgili konuyu açıklamadan önce **ihtiyaç** tanımının yapılması yerinde olacaktır. İhtiyaç Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre gereksinim, yoksunluk olarak tanımlanmaktadır⁹. Kroll ihtiyacı “bireylere sosyal bağımsızlık ve yaşam kalitesini gerçekleştirme ve sürdürmede olanaklar sağlayan gereksinimler” olarak tanımlarken, Swist ise ihtiyacı yalnızca bir “istek, arzu, dilek” olarak tanımlamamak gerektiğini, ihtiyacın “olması gereken şey ile olan şey” arasındaki fark olduğunu belirtmektedir^{10,11}. Declercq’e göre ihtiyaç; sosyal, ekonomik ve sağlıkla ilgili bir kavram olarak algılanmakta ve sıklıkla da nitel bir anlam taşımaktadır¹². Özetle ihtiyaç, mevcut durum ile olması gereken veya istenilen durum arasındaki farklılıktır. Bir bakıma, "ne" ile "ne olmalı?" arasındaki farktır.

1. Eğitimde İhtiyaçlar

Eğitimde özellikle de yetişkin eğitiminde etkin öğrenim ancak eğitim alan kişilerin ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirilen eğitimler ile gerçekleştirilebilmektedir.

Öğrenenlerin ihtiyaçlarının bilinmesi eğitim programının geliştirilmesinde önem taşımaktadır. Ratnapalan eğitimde ihtiyaçları 6 başlık altında toplamaktadır¹³. Buna göre eğitim ihtiyaçları şunlardır;

- Normatif ihtiyaçlar:** Belirlenen standart bir set ile bir kişinin veya grubun mevcut bilgileri arasındaki farklılığı ifade etmektedir. Örneğin son yıllarda özellikle mezuniyet öncesi tıp eğitimi programları için tanımlanan “çekirdek eğitim programı” hazırlanan bir standart settir. Fakültelerin buna göre eğitim programlarını karşılaştırmaları ile ortaya konan farklılıklar normatif eğitim ihtiyaçlarıdır. Mezuniyet sonrası eğitim programları için uzmanlık dernekleri tarafından belirlenen standartlar da benzer şekilde bu amaçla eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bu standartların belirlenmesinde uzman görüşleri ve araştırma bulgularından yararlanılmaktadır.
- Tavsiye edilen (önerilen) ihtiyaçlar:** Eğitimciler veya program planlamacılar tarafından belirlenen ve girişim gerektiren yetersizliklerdir. Program geliştirmeciler tarafından bazı özel eğitim programlarının planlanmasında kullanılmaktadır.
- Algılanan ihtiyaçlar:** Kişinin veya grubun “öğrenmek istedikleri şeylerle” ilgili saptamalarıdır. Yani kişilerin kendi ihtiyaçları ile ilgili algısıdır. Algılanan ihtiyaçlar bireylerin bilgi, deneyim ve buldukları çevreden etkilenirler. Bu tip ihtiyacı “neyi bilmediğimi biliyorum” cümlesi özetlemektedir.
- İfade edilen ihtiyaç:** Algılanan ihtiyacın talebe dönüşmüş halidir. Sosyal yaşamda karşılaşılan veya hissedilen engeller nedeniyle her türlü algılanan ihtiyacın talebe dönüşmesi yani “söylenebilir olması” beklenemez. Öğrenenler açısından bir örnek verilecek olursa bilgi eksikliklerini ifade etmekten kaçınılırlar. Bunun yanı sıra öğrenenlerin hissettikleri ihtiyaçlarını ifade etmeleri için motivasyon veya iletişim becerilerinde yetersizlikler olabilir. Hem algılanan hem de ifade edilen ihtiyaçlar öğrenenler tarafından belirtilen ve eğitim programlarının planlanmasında kullanılan ihtiyaçlardır.
- Karşılaştırmalı ihtiyaç:** İki benzer grubun veya bireyin karşılaştırılmasıyla ortaya konan ihtiyaçlardır. Normatif ihtiyaçların aksine herhangi bir standartla karşılaştırma söz konusu değildir. Örneğin X üniversitesinin öğrencileri danışmanlık hizmeti verme bakımından Y üniversitesine göre daha az beceriye sahiptir. Eğitimciler ve program geliştirmeciler tarafından eğitim alan kişilerin gelişmelerinin izlenmesi amacıyla da kullanılır.
- Algılanmayan ihtiyaç:** Öğrenenin ihtiyaçları konusunda algısının olmaması durumudur ve “neyi bilmediğimi bilmiyorum” cümlesi ile karakterize edilmektedir. Eğitimciler veya yöneticiler tarafından özel bazı önemli eğitim hedeflerinin değerlendirilmesi amacıyla ortaya konulmaktadır.

İhtiyaçların göreceli, normatif, ifade edilen ve algılanan ihtiyaçlar ve karşılanan, karşılanmayan ihtiyaçlar olmak üzere sınıflandırıldığı da görülmektedir¹². İhtiyaçların bu şekilde sınıflandırılarak ifade edilmesi eğitim programında hangi amaçla kullanılacağını ve kimler tarafından bu ihtiyaçların ortaya konacağına dair bilgi vermesi adına önemlidir.

V. İhtiyaç Belirleme

İhtiyaç tanımı dışında ihtiyaç belirleme veya değerlendirme (needs assessment) ile ihtiyaç analizi (needs analysis) kavramları ile de karşılaşmaktayız. Bu iki kavram literatürde zaman zaman eş anlamlı kullanılmaktadır ancak birbirinden ayrı kavramlardır¹⁴. Bu bölümde “ihtiyaç belirleme/değerlendirme” kavramı konusunda bilgi verilecektir. İhtiyaç analizi kavramı ise ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

İhtiyaç belirleme; mevcut durum ile ulaşılmak istenilen durum arasındaki farkı ortaya koymak amacıyla izlenecek bir süreçtir. Diğer bir tanımla ihtiyaç belirleme “hedef grubun öğrenme gereksinimleri ile ilgili bilgi toplama ve analizini kapsayan sistematik bir süreçtir”. Swist ise ihtiyaç belirlemeyi sorunların eğitimle çözümlenebileceği durumlarda, olması gerekenle olan arasındaki farkların belirlendiği ve dikkate alındığı bir süreç olarak tanımlamaktadır^{3,4,11,12,13,15,16,17}. Bu süreç, önceliklerin belirlenmesi ve kaynakların yerinde kullanılması için akılcı bir yaklaşım sağlar.

Program geliştirme sürecinde mevcut veya yeni önerilen eğitim alanlarıyla ilgili olarak bireyin (bireysel ihtiyaçlar) ve toplumun ihtiyaçları (genel ihtiyaçlar) ile, konu alanındaki değişme ve gelişmelerin bilinmesi büyük önem taşımaktadır^{3,16}. Bireysel ve genel ihtiyaçların bilinmesi programın kapsamı, içeriğin sıralanması ve programın diğer bileşenleri ile ilgili karar verme konusunda program geliştirme çalışmaları yürütenlere yardımcı olur.

İhtiyaçlarının belirlenmesi süreci, ihtiyaçların programlarda belirtilen eğitim yaşantılarıyla karşılanmasını içerdiğinden geleceğe yöneliktir. İhtiyaçlar belirlenirken kullanılacak farklı yaklaşımlar vardır. Bunlar^{3,8};

- Gözlenenle beklenen başarı düzeyleri arasındaki fark olarak tanımlayan **Farklar Yaklaşımı**,
- Bazı referans gruplarının çoğunluğu tarafından istenilen değerler/değişiklikler olarak tanımlayan **Demokratik Yaklaşım**,
- Ulusal ve uluslar arası koşullara dayalı değişimlere ait yönelimlerin dikkatli bir incelemesi olarak tanımlayan **Analitik Yaklaşım**,
- Belirli şeylerden veya eğitim yaşantılarından yoksunluk hallerinde ortaya çıkan durum olarak tanımlayan **Betimleme Yaklaşımı**dır.

Eğitim programı geliştirmede ihtiyaçların belirlenmesinde ağırlıklı olarak farklar yaklaşımının kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni farklar yaklaşımı sayesinde ihtiyaçlar daha iyi anlaşılmakta ve gerekli girişimlerin sonuçları daha gözle görülebilir hale getirilmektedir. Ancak ihtiyaç belirleme, program geliştirme sürecinin bir aşaması/bölümü olarak uygulandığında birden fazla yaklaşımın birlikte kullanılması önerilmektedir.

1. İhtiyaç Belirleme Neden Gerekli?

İhtiyaç belirlemenin gerekliliği sorgulandığında temel bazı noktalar dikkati çekmektedir. En basit anlatımı ile ihtiyaç belirleme çalışmaları ile mevcut durum ve sonrasında da olması gerekenle arasındaki fark ortaya konarak eğitimin veya hizmetin planlanması söz konusudur. Ancak bu şekilde yetersizlikler veya noksanlıklar giderilebilir.

Özellikle eğitim programı geliştirme çalışmalarında ihtiyaç belirlemenin yapılma nedenleri şu şekilde özetlenebilir¹⁴;

- a. Öğrencilerin her biri farklı alt yapıya sahiptir.
- b. Her birinin güçlü ve zayıf olduğu yönleri vardır ve bunların ortaya konulması gereklidir.
- c. Eğitim alan kişiler arasında daha fazla yardıma gereksinimi olanlar bulunabilir.
- d. Ayrıca öğrenenlerin eğitim sonunda uygun standartlara ulaşma düzeyi saptanabilir ve izleme gerçekleştirilebilir.
- e. Belki de en önemli gerekçe gelecekteki eğitimlerin planlanmasına bilgi sağlaması olacaktır.
- f. Bundan önceki beş başlık daha çok eğitim programı açısından ihtiyaç belirlemenin gerekliliği konusunda bilgi vermektedir.

Ancak, ihtiyaç belirlemeye veri sunan kişiler bu süreç sayesinde kendi bilgi ve donanımları ile ilgili farkındalık kazanırlar. Yani ihtiyaç belirlemenin bireysel bir nedeni de vardır.

İhtiyaç belirlemenin yapılmadığı durumlarda eğitim veya hizmet alacak kişilerin ne istediklerinin bilinmesi ve öğrenme veya planlamada motivasyonun nasıl sağlanacağını bilmek mümkün değildir. Kısacası ihtiyaç belirleme program hedeflerinin gerçek ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığını da ortaya koyar, çözüm önermez ancak çözümlerin hangi alanlar için gerekli olduğunu belirler. Aynı zamanda “kim, kime, nasıl, nerede, ne zaman en iyi eğitim veya hizmeti verilebilir?” sorusuna da yanıt verir.

2. Kullanım Alanları

İhtiyaç belirleme toplum, birey ve konu alanına yönelik olarak yürütülmektedir.

Her üçü için de ihtiyaç belirlemede yanıtlanması gereken sorular aşağıda sıralanmıştır^{3,16}.

- a. Toplumun beklentileri ve ihtiyaçları nelerdir?
 - Kimi etkileyecek (hastaları, sağlık çalışanları veya planlamacıları nasıl etkileyecek?)
 - Nereye etki edecek? (klinik sonuçlara, yaşam kalitesine, hizmet kalitesine veya maliyetlere mi? Ne düzeyde etkisi olacak?)
- b. Bireyin ihtiyaçları nelerdir?
 - Önceki eğitimi, var olan bilgi, beceri, tutumu, mevcut performansı, algılanan gereksinimleri, öğrenme biçimleri, öğrenmeyi etkileyen faktörleri, bireysel gelişimi sağlayacak mevcut kaynaklar nelerdir?

c. Konu alanının ihtiyaçları nelerdir?

- Hedeflerin gerçekleştirilmesinde ne tür konu alanlarına gereksinim var? program hedefleri ile konu alanları arasında tutarlılık var mı? Değişen bilgi ve düşünceler programa yeterince yansıtılabiliyor mu?

İhtiyaç belirlemeye ilişkin bu soruların yanıtlanması söz konusu eğitim programının toplumsal, bireysel ve konu alanına yönelik yararlarına ilişkin bilgi vermektedir. Böylece eğitim yoluyla yapılacak olan “istendik değişim” sürecinin söz konusu taraflar açısından etkisi de görülebilir hale gelmektedir.

Bundan sonraki bölümde ihtiyaç belirlemenin kullanım alanlarına ilişkin örnekler verilecektir. Kolay anlaşılabilmesi amacıyla örnekler mezuniyet öncesi, sonrası ve sürekli eğitim ile hizmet planlamada kullanımı şeklinde sınıflandırılacaktır.

3. Örnekler

a. Mezuniyet öncesi;

Beckert özellikle yetişkin öğrenmesinde eğitimin ihtiyaca yönelik olmasının etkinliği artırdığına vurguda bulunarak, anket yöntemi ile öğrencilerin ders çalışma becerileri ve sınav uygulamalarına ilişkin ihtiyaçlarını belirlemiştir. Belirlenen ihtiyaçları eğitim ve sınav planlamada kullanmıştır¹⁸. Lepetit eğitim programı geliştirmede ihtiyaç belirlemenin önemini vurgulamakta ve anket yöntemi kullanarak sağlık çalışanı olacak üniversite öğrencilerinin içerik ve iletişim becerileri bakımından yabancı dil eğitimi için gerekli ihtiyaçlarını belirlemiştir. Çalışma ile özellikle yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime uyum göstermelerinde dile yönelik eksikliklerin giderilmesine olanak sağlamasının önemine değinmektedir¹⁹.

Hannon yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanarak mezunlarda klinik beceri ve profesyonel davranış ile ilgili algılanan ihtiyaçları değerlendirmiştir. Böylece belirlenen ihtiyaçları mezuniyet öncesi dönem eğitim programı geliştirme çalışmalarına yansıtabilmiştir²⁰. Declercq toplumun öncelikli sağlık sorunlarının belirlenerek ebe eğitimlerinin planlanmasında ihtiyaç belirleme olarak kullanılması üzerinde durmaktadır¹². Olmesdahl Güney Afrika’da tıp eğitiminde etkin öğrenme ve öğretme süreci için gereklilikleri değerlendirmiştir. Survey tekniği kullanarak yürüttüğü çalışmasında öğrencilerin algılanan ihtiyaçlarını belirlemiştir. Sınıflara göre öğrencilerin öğrenmelerini olumlu/olumsuz etkileyen farklı faktörlerin olduğunu saptamış ve bu ihtiyaçları eğitim programı yeniden düzenlemede, ulaşım gibi öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını gidermede kullanmıştır²¹.

b. Mezuniyet sonrası;

Petro-Nustas Ürdün’de hemşirelikte mezuniyet sonrası eğitimi planlamada toplum katılımını araştırmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan anket formu ile toplumun algılanan ihtiyaçlarını değerlendirmiş ve bunu eğitim programı geliştirme sürecinde kullanmıştır²². Ratnapalan ise mezuniyet sonrası eğitimde ihtiyaç belirlemenin önemi, kullanım alanları ve ihtiyaç belirlemenin gerçekleştirilme süreci konusunda bilgi vermektedir¹³.

c. Sürekli eğitim;

Parker psikiyatlara mezuniyet sonrası eğitim programının oluşturulmasında ihtiyaç belirlemenin önemini belirtmektedir. Araştırmasında sürekli eğitim programlarını planlamada “değişime hazır bulunuşluğun” değerlendirilmesini önermiş ve ihtiyaç belirlemede Prochaska Modelini kullanmıştır. Bu modelde önceki durumu bilmenin, öğrenenleri bir sonraki aşamaya taşımada önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu nedendir ki hazır bulunuşluk düzeyi yani öğrenenlerin hangi seviyede olduğunun ve hangi eğitim yöntemlerine ihtiyaçlarının olduğunun bilinmesi önem taşımaktadır. Prochaska Modeli’nin diğer bir özelliği ise ihtiyacın olup olmadığının değerlendirilmesi yanında ihtiyacın olduğu alanın özellikleri konusunda da bilgi vermesidir. Depresyon ile ilgili bir sürekli eğitim programının planlanmasında hazır bulunuşluğun değerlendirilmesi ile depresyonun tanı aşamasının bilindiği ancak yeni tedavi protokollerinin vaka tartışmaları yoluyla öğrenilmesine daha fazla ihtiyaç duyulduğunun saptanması bu modelin kullanılması ile ilgili ihtiyaç belirlemeye bir örnektir²³.

d. Hizmet planlama ve diğer alanlar;

İhtiyaç belirleme çalışmaları yalnızca eğitim planlamada kullanılmamaktadır. Özellikle hizmet planlamada kullanıldığına dair örnekler de söz konusudur. Örneğin; Declercq ebe hizmetlerinin planlanmasında, Dewar kronik ağrılı hastalara eğitim vermede, Kroll çocuk ve adolesanlarla ilgili sağlık hizmet planlamasında ve Loos topluma dayalı kazalardan korunma programının oluşturulmasında ihtiyaç belirleme çalışmalarından yararlanmışlardır. Bu çalışmalarda ihtiyaç belirleme

amacıyla Cardinal Needs Schedule, Camberwell Assessment of Needs ve Salford Needs Assessment Schedule gibi ölçeklerin, hasta kayıtlarının ve nominal grup tekniği gibi nitel veri toplama gereçlerinin kullanıldığı görülmektedir^{10,12,24,25}.

Bunun yanı sıra insan kaynakları planlamasında²⁶, toplumlarda veya belirli gruplarda maddi kaynakların akılcı kullanımında²⁷, toplumun sağlık ihtiyaçlarının belirlenmesi ile sağlık hizmetlerinin planlanmasında ve bölgesel farklılıkların ortaya konmasında ihtiyaç belirleme çalışmaları yürütülmektedir²⁸.

4. İhtiyaç Belirleme Süreci

Her ne amaçla yapılırsa yapılsın yürütülen ihtiyaç belirleme çalışmaları bir planlama süreci gerektirir^{3,4,12,15,17,26,27}. İhtiyaç belirleme sürecini beş veya yedi aşamada tanımlayan kaynaklar vardır. Örneğin MEB, Demirel ve Doğan beş basamakta tanımlarken, Declercq ise süreci yedi aşamada vermektedir. Aralarındaki farklılığın hazırlık aşamasının ayrıntılarından kaynaklandığı izlenmektedir.

Bu yazıda ihtiyaç belirleme süreci beş aşamada verilecektir.

- a. Hazırlık: Bu aşama ihtiyaç alanlarının ve ihtiyaçları tespit edilecek grupların belirlenmesiyle ilgili kararları içermektedir. Kararlar verilirken ne tür bilgilerin toplanacağı da belirlenmelidir. Program geliştirme sürecinde kapsamla ilgili ihtiyaçların belirlenmesine yarayacak her türlü bilginin kullanılması uygun olur. Bu bilgiler, kullanılan ihtiyaç belirleme yaklaşımı dikkate alınarak yorumlanıp değerlendirilmelidir. Aşağıda belirtilen sorulara verilecek yanıtlar hazırlık aşamasını kolaylaştıracaktır.

- İhtiyaç belirleme işlemini kim uygulayacak?
- Hangi sorular sorulacak?
- Sorular kimlere nasıl sorulacak?
- Bilgi toplamak için nasıl bir programa ve ne kadar süreye ihtiyaç var?
- Sonuçları kim inceleyip yorumlayacak?
- Süreç hakkında ilgililerin bilmesi gereken konular nelerdir?

- b. Bilgi toplama: Yukarıdaki sorulara verilen yanıtlarla tamamlanan hazırlık aşamasından sonraki bilgi toplama aşaması verilerin elde edileceği örneklemin belirlenmesi ile başlar. Verilerin elde edilmesinde farklı teknikler kullanılmaktadır. Burada veri toplama teknikleri konusunda özet bilgi sunulacaktır. Kullanılan veri toplama teknikleri şunlardır^{3,10,11,12,13,14,16,18,19,20,21,22,23,24,26,27,29}

- Delfi
- Grup uzlaşma toplantıları
- Anketler
- Derinlemesine görüşmeler
- Gözlemler
- Odak grup görüşmeleri
- Kritik olaylar tekniği
- Uygulama sırası/sonrası yansıtıcı değerlendirmeler
- Kendi kendini değerlendirme
- Geribildirimler
- Hastaların geribildirimleri
- İş analizi
- Ölçme araçları-testler
- Kaynak tarama
- Literatür tarama
- Raporları değerlendirme
- Mevcut programı inceleme

Yukarıda verilen tekniklerin her birinin diğerlerine göre avantaj ve dezavantajları vardır.

Örneğin derinlemesine görüşmeler ihtiyaç belirlemede kullanıldığında ihtiyaçlarla ilgili anketlerin sağlayamayacağı değerli bazı niteliksel durumları ortaya koyabilir. Derinlemesine görüşme verilerinin çözümlemesi veri toplama aşamasından daha uzun sürmektedir. Veri toplama süreci bir birim zaman ile ifade edilirse, çözümleme aşaması 4-5 birim zamanı

kapsamaktadır¹³. Dolayısı ile zaman kısıtlamasının olduğu durumlarda kullanılacak tekniklerin özellikleri dikkate alınmalıdır.

İhtiyaç belirleme çalışmalarında amaca uygun olarak nitel ve nicel verilerin toplanması, bunun için de birden fazla veri toplama tekniğinin bir arada kullanılması önerilmektedir. Böylece nicel verilerle sayısal olarak durum ortaya konurken nitel veriler ile de nedenleri konusunda bilgi edinmek mümkün olacaktır.

- c. Bilgilerin analizi: Önceki bölümlerde ihtiyaç belirleme (needs assessment) ile ihtiyaç analizi (needs analysis) bazı kaynaklarda zaman zaman eş anlamlı gibi kullanılsa da aralarında farklılık olduğu belirtilmişti. İhtiyaç analiz, ihtiyaçların belirlenmesi sürecinin bileşenlerinden biridir. Farklı veri toplama teknikleri kullanılarak ortaya konan ihtiyaçların analizi anlamında kullanılmaktadır yani ihtiyaçlarda ortaya çıkan farklılıkları giderme yolları bulma sürecidir.
- d. Bilgilerin rapor edilmesi: Bilginin rapor edilmesi süreci elde edilen verilerin sınıflandırılması, özetlenmesi ve yorumlanmasını kapsamaktadır. Etkin bir raporda amaç (bilgi niçin rapor haline getirilecek?), izleme grubu (bilgi kimlere verilecek?), kapsam (hangi bilgiler verilecek?) ve format (bilgi nasıl sunulacak?) konusunda bilgi yer almalıdır. Raporların basit ve açık biçimde yazılması anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Önerilen rapor örneği ana hatlarıyla şöyledir:
 - a. Giriş
 - b. İhtiyaç belirleme amacıyla sorulan sorular
 - c. Bilgi kaynakları
 - d. Bilgi toplama yöntemleri
 - e. Toplanan ve çözümlenen bilginin özeti
 - f. Belirlenen yeterli ve yetersiz yönler
 - g. Öneriler
- e. Bilgilerin kullanımı: İhtiyaçların neler olduğunun bilinmesi yeterli değildir. Yapılan araştırmalarla elde edilen veriler mutlaka kullanılmalıdır. Kullanım kolaylığı için ihtiyaç belirleme çalışmalarının amaçlarının ilgili taraflarca bilinmesi, verilerin raporda kolay anlaşılabilir olması gereklidir. Kullanım dışında önemli olan diğer bir konu ise ihtiyaç belirleme çalışmalarının sürekliliğidir. İhtiyaç belirleme süreci bir keze mahsus değildir. Sürekliliğin sağlanması ve verilerin önceki raporlarla karşılaştırılmalı olarak sunulması hedeflere ulaşma düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.

İhtiyaç belirleme sürecinde yukarıda sayılan aşamalar dışında önemli bir konu daha vardır. Bu da belirlenen ihtiyaçların program geliştirme sürecinde kullanımı sırasında “önceliklendirilmesi” dir. Önceliklendirme ile, belirlenen her ihtiyaç program geliştirme sürecinde kullanılacak mı? sorusuna yanıt verilir. O halde önceliklendirme yapılırken nelere dikkat edilmelidir? Hesketh’a göre önceliklendirme tamamen “sezgisel” bir süreçtir. Eğer programdan yararlanacak hedef grubu iyi tanıyorsa, gözlemlerimiz varsa önceliklendirme için evrensel kriterlere gerek yoktur¹⁴.

VI. Son Söz

Eğitim veya verilen herhangi bir hizmet ile öncesine göre bir değişim yaratma amaçlanıyorsa hem mevcut durumun saptanması hem de gelecek planlamaların yönünü saptamada ihtiyaç belirleme çalışmalarına gereksinim vardır. Dünya Tıp Eğitimi Federasyonu ihtiyaç belirlemenin, eğitim programı geliştirme sürecindeki önemine değinmektedir³⁰. İhtiyaç belirleme aynı zamanda belirlenen hedeflerin gerçekleştirilme düzeyini izlemeyi de sağlar.

Sonuç olarak ihtiyaç belirlemenin; program geliştirme sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğu, süreklilik gösteren ve zamanlama olarak eğitim programının her aşamasında yapılabileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

1. Varış F. *Eğitimde Program Geliştirme-Teoriler, Teknikler*. Sf: 10-19. Alkım Yayınları. 1996
2. Demirel Ö. *Planlamadan uygulamaya öğretme sanatı*. Sf: 5. PegemA Yayınevi. 2. baskı. 2000
3. Demirel Ö. *Kuramdan uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Sf:1. PegemA Yayınevi. 4. baskı. 2002
4. Müfredat Hazırlamada Aşamalar. <http://www.acilveilkoyardim.com/egitim/egitimmodeli.htm> adresinden 17 Kasım 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
5. Erden M. *Eğitimde Program Değerlendirme*. Sf:4. Anı Yayınevi. 1998

6. Çelenk S. İlkokuma-Yazma Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Öğretmen Görüşleri. <http://ilkogretim-online.org.tr/vol1say2/v01s02b.htm> 17.11.2005 adresinden 14 Ekim 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
7. Tanilli S. Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz. Sf: 11-70. Adam Yayınları. 2004
8. Ergün M. Program Geliştirme Ve Değerlendirme. <http://www.egitim.aku.edu.tr/TeoriveModeller.ppt> adresinden 17 Kasım 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
9. Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk2/SOZBUL.ASP?Kelime=ihitiyaç> adresinden 29 Kasım 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
10. Kroll L, Harrington R, Bailey S. Needs Assessment of Children and Adolescents. *Child Psychology&Psychiatry Review*. 2000;5:81-88
11. Swist J. Conducting a Training Needs Assessment. http://www.amxi.com/amx_mi30.htm adresinden 14 Ekim 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
12. Declercq ER, Bichell TJV, Center JK. Population-Based Needs Assessment. Bringing public health to midwifery practice. *Journal of Nurse-Midwifery*. 1997;42:478-488
13. Ratnapalan S, Hilliard RI. Needs Assessment in Postgraduate Medical Education:A Review. *Med Educ Online*. 2002;7:8. <http://www.med-ed-online.org> 14 Ekim 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
14. Hesketh EA, Laidlaw JM. Needs Assessment. *Medical Teacher*. 2002;24:594-597
15. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. <http://earged.meb.gov.tr/program/Program%20Geli%C5%9Firme%20Modeli.pdf> adresinden 17 Kasım 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
16. Kern D, Thomas PA, Howard DM, Bass EB. Curriculum Development for Medical Education- A Six-Step Approach. Sf: 8-26. *The John Hopkins University Press*. 1998
17. Doğan H. Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı. Sf: 116. Önder Matbaacılık. 1997
18. Beckert L, Wilkinson TJ, Sainsbury R. A Needs-Based Study and Examination Skills Course Improves Students' Performance. *Medical Education*. 2003;37:424-428
19. Lepetit D, Cichocki W. Teaching Languages to Future Health Professionals: A Needs Assessment Study. *The Modern Language Journal*. 2002;86:384-396
20. Hannon FB. A National Medical Education Needs' Assessment of Interns and the Development of an Intern Education and Training Programme. *Medical Education*. 2000;34:275-284
21. Olmesdahl PJ. The Establishment of Student Needs: An Important Internal Factor Affecting Course Outcome. *Medical Teacher*. 1999;21:174-179
22. Petro-Nustas W, Blanche IM, Baker OG. Perceptions and Expectations of Baccalaureate-Prepared Nurses in Jordan: Community Survey. *International Journal of Nursing Practice*. 2001;7:349-358
23. Parker K, Parikh SV. Applying Prochaska's Model of Change to Needs Assessment, Programme Planning and Outcome Measurement. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*. 2001;7:365-371
24. Dewar A, White M, Posade ST. Using Nominal Group Technique to Assess Chronic Pain, Patients' Perceived Challenges and Needs in a Community Health Region. *Health Expectations*. 2003;6:44-52
25. Loos C, Odenburg B, O'hara L. Planning of a Community- Based Approach to Injury Control and Safety Promotion in a Rural Community. *Aust.J.Rural Health*.2000;9:222-228
26. Rouda RH, Kusy ME. Needs Assessment-the first step. http://alumnus.caltech.edu/~rouda/T2_NA.html adresinden 14 Ekim 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
27. Needs Assessment Strategies for Community Groups and Organizations. <http://www.exnet.iastate.edu/communities/tools/assess> adresinden 2 Mayıs 2003 tarihinde ulaşılmıştır.
28. Zahner SJ, Kaiser B, Kapelke-Dale J. Lokal Partnerships for Community Assessment and Planning. *J Public Health Management Practice*. 2005;11:460-464
29. Sleeth P. Needs Assessment Tools. <http://nnlm.gov/ner/nesl/9410/tol.html> adresinden 14 Ekim 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
30. Basic Medical Education. WFME Global Standards for Quality Improvement. University of Copenhagen- Denmark. 2003. <http://www.wfme.org/> adresinden 4 Mart 2003 tarihinde ulaşılmıştır.